

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Russologica IV (2011)

Beata Raszewska-Żurek

Jak wieszamy psy na ... psie – obraz psa w językach zachodniosłowiańskich i ich dialektach

Pies, *Canis familiaris*, *Canis lupus familiaris*, towarzyszy człowiekowi, według najnowszych badań, od około 25 000 lat. Historia wspólnego życia rozpoczęła się prawdopodobnie na terenie wschodniej Azji, ale do najstarszych terenów poświadczających związek człowieka i psa należą też obszary europejskie, gdzie znaleziono kopalne szczątki psów (Lasota-Moskalewska 2005: 201).

Pies, jako ważny dla człowieka element rzeczywistości, został trwale odzwierciedlony w języku. Jednak należy pamiętać, że „językowo-kulturowy model świata jest interpretacją, a nie odbiciem rzeczywistości” (Bartmiński 1998: 65). Zatem stereotyp psa uwzględnia jedynie te fragmenty związanej z nim rzeczywistości, które w danym społeczeństwie łączą się ze zbiorowym doświadczeniem i z powszechnie przyjętym systemem wartości. Stereotyp psa w języku polskim jest dychotomiczny i niespójny, a nawet wewnętrznie sprzeczny. Składa się z dwóch przeciwnych biegunów – jednego – nacechowanego pozytywnie i drugiego – nacechowanego negatywnie, niekiedy skrajnie. K. Mosiołek mówi nawet o dwóch stereotypach psa, u podstaw których leżą idee o „gorszości” psa wobec człowieka oraz o jego „bylejałości”, z których rozwijają się stereotypy (1992: 301–302). Wydaje się zresztą, że takie ambiwalentne przedstawienie w stereotypie jest charakterystyczne dla wielu zwierząt, np. dotyczy też kota czy żaby (por. Anusiewicz 1995: 122, Dąbrowska 2000: 199). Pozytywne nacechowanie obrazu psa łączy się z przypisywaną mu powszechnie cechą bezwzględnej wierności i posłuszeństwa człowiekowi, a wyraża się np. w porównaniu *wierny jak pies*, we frazeologizmie *chodzić za kimś jak pies*, czy w powiedzeniu *Byś swemu psu i nogę uciął, przecie on za tobą pójdzie* (FSkor, także L). Znajduje ono odzwierciedlenie także w czeskim *chodit za někým jak pes i věrný jak pes* (Sčfai), oraz słowackim *verný ako pes* (SSJ).

Przedmiotem zainteresowania w niniejszym artykule jest przeciwny biegun – negatywny obraz psa, a ściślej, takie jego elementy, które odnoszą się do skrajnie negatywnie ocenianych postaw. Celem jest porównanie funkcjonowania obrazu psa w językach zachodniosłowiańskich. Bacniejsze zwrócenie uwagi na negatywną część stereotypu psa pozwoli pokazać, które z ludzkich cech i zachowań znalazły w nim swoje odzwierciedlenie i czy były one wspólne dla języków zachodniosłowiańskich. Zgromadzony materiał pozwala także na diachroniczne, przynajmniej po

części, spojrzenie na stereotyp. Postaram się ustalić, jak długa jest historia niektórych elementów negatywnego stereotypu psa w językach zachodniosłowiańskich i jakim zmianom uległy. Materiał pochodzi ze słowników literackich języków zachodniosłowiańskich, współczesnych i historycznych, a także ze słowników dialektalnych, gdyż leksyka dialektalna jest ważnym zwierciadłem stereotypów.

Negatywny stereotyp psa odwołuje się do cech ludzkich powszechnie potępianych, uznawanych za niegodne lub społecznie szkodliwe. Pierwszą z nich jest fałsz, skłonność do kłamstwa i nieszczerości przypisywana psu niejako na przekór pozytywnej stronie tego stereotypu. Najwyraźniej uwidacznia się ta cecha w polskim frazeologizmie *łże jak pies*. W polszczyźnie ma on długą tradycję – funkcjonował już w XV wieku – wg Słownika staropolskiego: *łgać, tygać, kłamać jako pies* 'kłamać, mówić nieprawdę': ... *lygalbych jako pyes* contra suam serenitatem... 1431 (Sstp); *Clamacze, chlopy, jako psy!* (Sstp), *Tho, czoszm mowyl, lgalem iako pyes...* (Sstp). Liczba poświadczeń i pochodzenie z różnych źródeł świadczą o tym, że w XV w. fraza *łgać jak pies* była dość powszechnie używana. XVI w. przynosi dalsze potwierdzenia: *A odwoływaiąc [pomówienie] ma mówić: iż com mówił/ łgałem iako pies* (SXVI). Podobnie kontekst z Reja, z którego wynika przypisanie psu cechy fałszywości, nieszczerości: *Nieprzyaciotom nie wierz/ nigdy psu á swini* (SXVI). W wiekach późniejszych nadal rzekoma kłamliwość psa jest językowo poświadczona, zarówno bezpośrednio, jak i przez zestawienie psa z oszczercą: *On jak pies kłamał* (L); *pies szczeka, oszczerca kłamie* (L). Zaświadczenia współczesne, pokazują żywotność frazy *łżeć (zełżeć) jak pies* 'bezwstydnie, bezczelnie kłamać': ...*musi odwołać mówiąc „zełgałem jak pies”* (SJPdor). Za potwierdzenie powszechności łączenia kłamstwa z psim stereotypem może służyć przytoczona przez Karłowicza (SGPKarł) fraza *łże kiej pies*, obecna w gwarach z wielu regionów Polski.

Do kłamstwa, oszczerstwa, złośliwych i nieszczerzych pomówień odnosi się też powiedzenie: *Psi głos nie idzie do niebios* ze słownika Lindego i później Doroszewskiego. Powiedzenie to znane jest też w gwarach na Pomorzu i w okolicach Łęczycy, np.: *Pše guosy ňe jidom pod ňeb'osy* (Dom-Sz, SP-Ram).

W podobnej formie występuje także w czeskim: *Psj hlas do neba negde i Pán bůh psjho hlasu neslyšj* (Jungč). Do psiej „nieszczerości” nawiązuje pośrednio porównanie „*Gak by pes štekl*” (Jungč) w odniesieniu do niesłusznego łajania, ganienia kogoś oraz określenie *dwau dvorů pes* (Jungč), dosłownie – *pies z dwóch podwórek (domów)*, oznaczające lizusa, pochlebcę, więc i tutaj wpisany jest element kłamstwa.

Niezbyt wiele jest potwierdzeń wiązania psa z fałszem w języku słowackim. W XVIII-wiecznym zapisie pojawia się, użyty w funkcji wyzwiska, *pies* nikczemny i *oszczerczy*, czyli mówiący nieprawdę przeciw komuś: *ty [...] nanichodni klewétarsky pse* 1764 (HSJ). Kojarzenie psa z nieszczerością potwierdza znany też w czeskim słowacki frazeologizm dialektalny: to je ze *dvuh dvorou pes* (SSN, Gem-O) używany w odniesieniu do człowieka fałszywego, nieszczerego lub niegodnego zaufania w różnych regionach Słowacji. W dialekcie z regionu Gemer pojawia się dosłowny odpowiednik znanego w polskim i czeskim powiedzenia – *Psí hlaz do neba néde* (Gem-O).

Przypisywanie psu cechy nieszczerości, kłamliwości, fałszu łączy się ze stereotypem tego zwierzęcia we wszystkich trzech językach. W polszczyźnie takie stereotypowe ujęcie psa funkcjonuje od XV wieku do dziś. Nieco późniejsze są poświadczenia takich cech psa w czeskim i słowackim, ale i tu mają dość długą historię.

Kolejną cechą, jaką obarcza psa stereotyp, jest bezwstydnosc i niemoralność. Łączy się to z eufemistycznym określaniem sfery erotycznego tabu w ogóle, a szczególnie z problemem naruszenia zasad moralności. Pies pojawia się we wszystkich trzech językach w eufemistycznych wyrażeniach związanych z cudzołóstwem i nierządem. Warto pamiętać, że cudzołóstwo jest w tradycji chrześcijańskiej uważane za ciężkie przewinienie i zawsze łączyło się z jak najsilniejszym potępieniem. Zatem ciężar gatunkowy zawartej w stereotypie psa niemoralności jest poważny. Podobnie piętnowany jest brak wstydu, brak skromności, co widać w XV-wiecznej obeldze: *O, [...] nyesromyesylyvy psyel!* W polskim języku literackim już w XVI w. do psa przyrównywano niespełniającą wymogów skromności żonę: *Nyewstydliva żoná psu rowna yest* (SXVI). W języku ludowym nierząd i rozpustę określa się wyrażeniem „psy paść” notowanym w dialektach kaszubskich, pomorskich i z Krajny, gdzie „on z nią psa pasał, ona z nim psa pasała” znaczy ‘uprawiali nierząd, cudzołóstwo’, ‘ajdaczyli się’ (PW-L, SP-Ram, Kraj-B), cytuje je także Karłowicz w znaczeniu ‘prowadzić życie rozpustne, rozwiązać; utrzymywać stosunek z obcą kobietą, mając własną żonę’ z Podhala i z lubelskiego. Z zarzutem niemoralności łączą się również określenia kobiet: *psiocha* dla kobiety latającej za mężczyznami z kieleckiego i łódzkiego (Kiel-L-D), kaszubska *psiczka*, czyli ‘kobieta lekkich obyczajów’ (Kasz-S), a także obecna w języku ogólnopolskim obelga *psica* (SJPDor). Z Lindego pochodzi cytat: *A co zdradliwa psico, i mnieś oszukała*, który także zapewne odnosi się do niemoralnych zachowań kobiety. Samo erotyczne pragnienie, jak najmocniej negatywnie ocenione, wyraża się we frazie *psia żądza serce mu nicuje* (L). Konotacyjny związek *psa* z nierządem widoczny jest także w nacechowanych ekspresywnie derywatach. Na Warmii *psianoga* (War-St) oznacza hultaja, łobuza i bezecnika, natomiast w rejonie Kociewia dziecko urodzone poza małżeństwem nazywane bywa *psénoga*, a mężczyzna-rozpustnik zwany jest *psarzem*: *Ten psarz lata za babami, jak pies za sukami* (Koc-S). Kontekst ten przynosi wyjaśnienie stereotypowego skojarzenia, które wynika z obserwacji psich zachowań godowych. Stąd też kaszubski wulgarny czasownik, odnoszący się także do ludzi – *pieskować* ‘objawiać chęć zaspokojenia popędu płciowego’ (Kasz-S). Słowo *psina* ma też wg Małego słownika zaginionej polszczyzny znaczenie ‘bezczelność, bezwstyd’, co znajduje potwierdzenie u Lindego: *Psiną oczy zakrywszy, płodzicieś niewstydy*.

W czeskim stereotypowe skojarzenie psa z niemoralnością także jest dość mocno potwierdzone i dość dawne w języku. U Jungmanna znajdujemy zapis *Mát’ s njm psj hody*, bez objaśnienia, określenie to nie pojawia się w innych czeskich słownikach. Wydaje się jednak, że oznacza to samo, co polskie gwarowe, poświadczone jednorazowo *psie wesele* ‘stosunek płciowy’, znane w miejskim slangu warszawskim w XIX w.: *Mogą sobie poleżyć dobrą godzinę; do psiego wesela jeszcze czas* (WarXIX)¹.

¹ SJPDor notuje *psie wesele* – żart. ‘parzenie się, ciekawie psów’ – jednak odnosi się ono do godowych zachowań psów, Doroszewski nie wspomina o odniesieniu tego określenia do ludzi. Przytacza też przysłowie – *Obejdzie się psie wesele bez marcepanów*. Podaje je też Mosiołek-Kłosińska (1995: 23 i 31) z objaśnieniem ‘nędzna impreza może odbyć się bez dobrych i drogich rzeczy’. Autorka uważa, że obecny tutaj odcień lekceważenia oparty jest na obserwacji nędznych, złych warunków życia psa. Warto dodać, że Doroszewski podaje też inną wersję tego samego przysłowia – *Obejdzie się cygańskie wesele bez marcepanów* (pod hasłem *wesele*), co potwierdza jego pogardliwy wydźwięk, ale tu już w oparciu o jeden ze stereotypów narodowych.

Jungmann podaje także nazwę *psice* wskazującą na kobietę niemoralną: *Se wšemi psice obcowala*. We współczesnym czeskim funkcjonuje eufemizm *se psy si tyka*, a w kontekście pojawia się także obraźliwa nazwa kobiety, która „zadaje się” ze wszystkimi: *I kto se jí všima, takové běhny, která se psy si tyka* (Přirč). Czeski dysponuje też rzeczownikiem abstrakcyjnym *pestvo* ‘niemoralność, nierząd, zuchwałość’, notowanym w tym znaczeniu już w 1449 roku: „*illecebre pestvo*” (Sstč) i używanym do dzisiaj jako ‘niemoralność, łajdactwo’, czyli zasadniczo bez zmiany, np.: *Čím větší město, tím větší pestvo* (Přirč). Ludowe użycie tego wyrazu potwierdza słownik gwaru wschodniomorawskiej z Karlovic, gdzie *pestvo* znaczy ‘skłonność do rozpusty’ (Karl-S), a w gwarach laskich – ‘nikczemność, podłość’ (Laš-S).

W słowackim *pestvo* – ‘nikczemność, niemoralność’ znane jest od XVII wieku, np.: „*Ondreg Flak, dewer swetkow, žeby s touže Annou Obertnik pestvo anebo zli skutok pachal*” 1677 (HSJ). Wydaje się, że w słowaczynie jest to zapożyczenie z czeskiego, współcześnie nie używane już w języku literackim. W dialektach potwierdzona jest forma *pestvo*, ale o znacznie złagodzonej znaczeniu ‘figlarność; figle, żarty, psoty’ (SSN). Do człowieka współżycjącego z cudzą żoną adresowane było w XVII wieku słowo *pies* jako obelga: ... *czo z mogu zenu lihass, kurwiss, a wsseckj zle wecj s nu pachass, pse ssantawj* 1622 (HSJ). Podobną funkcję pełniła nazwa *psica* już w XVI wieku – była wyzwiskiem dla niemoralnej żony: *Jan Sysel lal Dorothe, rzka: nesslachetna psczo, ssaliss a klamass mne*” 1549 (HSJ).

W języku górnołużyckim istnieje rzeczownik abstrakcyjny o nieco szerszym znaczeniu – *psowstwo* ‘nikczemność, niegodziwość, podłość, łajdactwo’ (Trof., Zeman). Wydaje się, że i tu, przy innych negatywnych cechach, wpisany może być element „łajdactwa się”, choć znaczenie to nie jest tak wyraziste, jak w innych językach zachodniosłowiańskich.

Powiązanie stereotypu psa z niemoralnością, bezwstydem i nierządem w językach zachodniosłowiańskich było bardzo silne w ubiegłych wiekach. Poświadczenia są stare, sięgają nawet XV wieku w języku polskim. Współcześnie ten „niemoralny” aspekt stereotypu psa jest używany rzadziej, zapewne z powodu pewnego rozluźnienia zasad moralnych z jednej strony, a upowszechnienia się o wiele „mocniejszych” wulgarnych określeń – z drugiej. Jednak ten stereotypowy, niejako tradycyjny związek daje się wciąż zauważyć, np. w polskim obelżywym nazywaniu kobiety *suką*².

Kolejną negatywną cechą przypisywaną psu w stereotypie jest całkowity brak wartości. W języku polskim widać to już w zwrocie z XVI wieku: *mieć kogo za psa* ‘nie szanować kogoś, gardzić kimś’: *Y kmiećie/ y insze nieślacheckiego stanu ludzi/ pospolicie ślachtá ma zá psy* (SXVI). W polszczyźnie to, co *za psa stoi*, jest nic nie warte, np.: *Łazarz ubogi za psa u bogacza stoi* (L). Podobnie jest w dialektach, choć tutaj znaczenie jest rozszerzone, Karłowicz pisze: „Wszystko u ludu, mówiąc o czemś złem lub nieprzyjemnem jest ‘kiej pies’: zły, chudy, twardy itd. *kiej pies*;

² Dla uzyskania jak najpełniejszego, szeroko rozumianego językowego obrazu psa konieczne jest uwzględnienie powiązanych z nim semantycznie rzeczowników, jak *suka*, *kundel*, czy *szczeniak*, przymiotników *psi* i *pieski*, a także czasowników, jak *zepsieć* (*zejść na psy*), *skundleć*. Z racji bardzo bogatego i od dawna poświadczanego, przynajmniej w języku polskim, materiału, wymaga to odrębnego opracowania, gdyż zdecydowanie przekracza ramy jednego artykułu.

szczeka (dużo gada), pije, łże *kiej pies, wreszcie zimno, głodno, gorąco, ciemno, deszcz pada kiej pies*, a nawet boli *kiej pies*" (SGPKarł).

W czeskim to samo znaczenie pojawia się u Jungmanna: *za psa stati*, czyli za nic. Podobnie jak w polszczyźnie, to, co nie przedstawia żadnej wartości, jest marne, nędzne, określa się jako *pod psa* albo *na psu*: *Všechny noviny jsou u nás pod psa, Mám se pod psa* (Přirč).

Fraza *bit' pod psa* (SSN) w znaczeniu 'bardzo źle, do niczego' znana jest także w słowackich dialektach. Ta sama formuła pojawia się w górnołużyckim: *za psa dobre* 'nic nie warte' (Jakgł, Zeman, Kral). W dolnołużyckim słowniku występuje zapis *to jo za psa* w znaczeniu 'daremnie, bezskutecznie, na próżno', inaczej na nic. Zatem znaczenia te są do siebie zbliżone, wyrażają brak wartości.

Odzwierciedlone w stereotypie uznanie psa za coś marnego i bez wartości najlepiej i najwcześniej potwierdzone jest w polszczyźnie, ale widać ślady podobnego wartościowania również w czeskim i słowackim, a także w językach łużyckich.

Nagromadzone wokół psa negatywne emocje i przypisywane mu niepożądane cechy powodują, że sam wyraz *pies*, obdarzony silnym ładunkiem ekspresywnym, łatwo staje się wyzwiskiem, obelgą. Polska tradycja jest stara i bogata, wspominałam już wyżej o wyzwisku *nyesromyeslyvy psye!* z XV wieku. W staropolszczyźnie funkcjonowały także określenia *psy dawać, psać lub psiać* 'obelżywie nazywać psem' odnoszące się do czynności wyzywania: *Czsom vczinil Barthlomeyowi, tho za gego poczanthkem, kedi mi psi dawal, psal i thopora na myø dobil* 1428 (Sstp). XVI wiek przynosi wyzwisko *psubrat* skierowane do niegodziwca: *A tuś mi, psubracie, licha strawo* (SXVI). Obelga ta, potwierdzona w słowniku Lindego, funkcjonuje także we współczesnej polszczyźnie: *Okradł mnie, psubrat, do ostatniego grosza* (SJPSz). *Pies* w funkcji obraźliwego wyzwiska znany jest dialektem polskim ze wszystkich regionów, np. *Podły psie, zakamieniały psie!, Psie judasie!, Ty zapowietrzony, wściekły psie!, Cekaj psie ultaju!*. Zarówno gwary, jak i język literacki obfitują w stworzone na bazie psa przekleństwa, np. dialektalne *psia krew, psia dusza, psia wiara, psie ścierwo, psia jucha, psia mać, psia kość* (SGPKarł, War-St, Dom-Sz)³.

Czeski i słowacki również bogate są w repertuar związanych z *psem* wyzwisk, obelg i przekleństw. Obelgi takie spotykamy w staroczeskim już w XV wieku: *vyjebený pse!, ...když ti psi kacieři slúžie v okolnh farách* 1495 (Sstč). Występują także w gwarach, np. *psí plemeno* jako ciężka obelga: *Pust' me ženo, nebudu tě říkat, psí plemeno!* (DSCCh-H), czy *...ten naš kl'uk to je pes!* (Fren-H). W słowackim najstarsze poświadczenia pochodzą z XVII wieku: *Prebygem te, y toho psa popovskyeho...* 1657, *Ti pse, ti pesky narod...* 1682, *Ty pes tyranski!* XVIII w. (HSJ). Wyzwisk takich używa także lud słowacki, np. *Ťi pez edon hnusní!* (Gem-O).

Szczególnie wydaje się zastosowanie *psa* jako wyzwiska w trzech językach dla tureckich i tatarskich najeźdźców. Tu wyraziście widać wysoce negatywne nacechowanie, łączące się z nienawiścią do wroga, podsycaną jeszcze pogardą dla jego pogańskiego charakteru. W polskim od XVI wieku wyzwisko używane było

³ J. Kobylińska w opracowaniu języka W. Orkana podaje przykłady wyrażen obraźliwych i przekleństw, których składnikiem jest *pies*, np. *pies podły, pies głupi, pies nieokrzesany, pies oblaży, psia krew, psia mać*. Bogactwo takich wyzwisk i przekleństw u tego pisarza, pochodzące z gwary gorczańskiej, świadczy, zdaniem autorki, o popularności psa w funkcji ekspresywnej negatywnej w życiu codziennym wsi regionu gorczańskiego (1997: 107-114). Wydaje się, że popularność ta rozciąga się także na inne regiony, na język ludowy w ogóle.

przez poetów, np. J. Kochanowskiego: *Córy szlácheckie (żał sye mocny Boże) Psóm Bisurmánskím brzydkié ścielq łoże* (SXVI), czy W. Potockiego: *Ty psie pogański!* (L). Odpowiednikiem tych obelg jest czeskie: *Ty pse pohanský!* (Jungč). W słowackim powstał specjalny ekspresywny derywat od *psa*, na oznaczenie pogan – Turków i Tatarów – *psohlavec*: *...že psohlavcom slovo božj kazal XVIII* (HSJ), *Kryl sa pred krvavými psohlavcami, ako Tatárov tu menovali* (SSJ).

Negatywny językowy obraz psa jest silnie ugruntowany w językach zachodniosłowiańskich – polskim, czeskim i słowackim, poświadczony jest także, choć nieporównywalnie słabiej, w językach łużyckich⁴. Wykazuje on wiele cech wspólnych. Jego przejawy, zwłaszcza odniesienie do psa ludzkich negatywnych cech, takich jak skłonność do bezwstydu, nierządu i kłamstwa, występowały już w początkach rozwoju tych języków – w czeskim i polskim w XV wieku, nieco później w słowackim. Zachowały się też do dzisiaj, choć z pewnymi zmianami – nadal używa się stereotypu psa w kontekście kłamstwa, natomiast społeczno-obyczajowa ewolucja spowodowała, że rzadziej korzysta się z tych elementów, które odnosiły się do cudzołóstwa. Poszczególne wyrażenia, w skład których wchodził *pies*, wychodzą dziś lub wyszły już z użycia (np. polskie *psy dawać*, czy *psubrat*), jednak negatywne, stereotypowe konotacje, związane z psem, wydają się żywe i aktualne. Świadczy o tym użycie wyrazu *pies* w nowych, ale nadal nacechowanych negatywnie znaczeniach w slangu młodzieżowym, zbliżonym do języka subkultur – *pies* 1. ‘obraźliwie o policji’, 2. ‘osoba przez nas nie lubiana’ (Mssimp).

W obrazie psa uwidacznia się antropocentryczny charakter stereotypu zwierzęcego – postrzeganie psa w kategoriach zwierzęcia żyjącego blisko przy człowieku. Z tego charakteru właśnie wynika pogardliwy, negatywny stosunek do zwierząt jako istot gorszych od człowieka. Jednak obraz psa wydaje się, na tle innych stereotypów zwierzęcych, skrajnie negatywny, porównywalny chyba tylko ze świnia. Utrwalony kulturowo i językowo stereotyp psa zawiera elementy rzeczywistości postrzeganej i wartościowanej według ludzkich kryteriów. Część z nich ma pewną podstawę w rzeczywistym zachowaniu psów, jak np. ich zwyczaje godowe, znajdujące odzwierciedlenie w negatywnej ocenie przypisującej psu bezwstyd i brak moralności, czyli naruszenie ludzkich norm zachowań. Trudno natomiast znaleźć w powszechnej obserwacji podstawę do oskarżania psa o fałsz i zakłamanie, cechy przecież właściwe tylko ludziom. Podobieństwo psiego obrazu w omawianych językach łatwo tłumaczy się zbliżonym zbiorowym doświadczeniem sąsiedzkich społeczeństw, a także podobnym systemem wartości, związanym z przynależnością do zachodniego kręgu kultury chrześcijańskiej, w której powszechnie znany jest negatywny biblijny wizerunek psa⁵. Zważywszy na bardzo dawne udomowienie psa, obejmujące

⁴ Dla języka połabskiego znalazłam tylko poświadczenie połączenia psa z negatywnym epitetem: *gchôrsteiwa piás* z objaśnieniem ‘nędzny, szubrawy pies’ (Oldrp), które wydaje się odnosić do cech psychicznych. Mogłoby ono wskazywać na istnienie negatywnego stereotypu psa w połabskim, ale użycie *xorstajvě pas* w znaczeniu ‘parszywy pies’, gdzie może chodzić o znaczenie dosłowne ‘mający parchy’, czyli mający objawy choroby skórnej, skłania do ostrożności w uznaniu tego określenia za przejaw stereotypu.

⁵ Pies występuje w Biblii wielokrotnie, od Księgi Wyjścia po Apokalipsę. W Starym Testamencie wizerunek psa jest negatywny, pies przedstawiony jest jako zwierzę nieczyste, odrażające swoim zachowaniem (między innymi tym, że żywi się odpadami), czasem niebezpieczne. W Księdze Przysłów (26, 11) pies posłużył do zobrazowania ludzkiej głupoty – „Jak

obszar całego świata, a także negatywny stosunek do psa w odległych dość kulturach, jak np. w arabskiej, jasne jest, że negatywny stereotyp psa ma zasięg znacznie szerszy niż zachodniosłowiański, czy ogólnosłowiański. A. Nowakowska pisze, że porównania, w których występują zwierzęta rodzime, mogą mieć charakter internacjonalizmów, gdyż z obserwacji natury przez różne społeczeństwa wynikają podobne rezultaty (2003: 100). Ale nie bez znaczenia są też wzajemne wpływy językowe – podobieństwa określeń i znaczeń zapewne w pewnym stopniu wynikają z zapożyczeń. Jednak zapożyczenie określeń stereotypowych, niezależnie od kierunku, wydaje się możliwe tylko wówczas, gdy element zapożyczony wpisuje się łatwo w uznany przez społeczność system wartości i pasuje do ukształtowanych w danej kulturze wyobrażeń rzeczywistości.

Literatura

- Anusiewicz J., 1995, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław.
- Atlas zwierząt biblijnych. Miejsce w Biblii i symbolika*, 2007, B. Szczepanowicz, A. Mrozek, Kraków.
- Bartmiński J., 1998, *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki*, [w:] J. Anusiewicz, J. Bartmiński (red.), *Język a Kultura*, t. 12, s. 61–83.
- Dąbrowska A., 2000, *Tę zabę trzeba zjeść. Językowo-kulturowy obraz zaby w polszczyźnie*, [w:] J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, *Język a Kultura*, t. 13, s. 182–203.
- Kobieliński S., 2002, *Bestiarium chrześcijańskie*, Warszawa.
- Kobylińska J., 1997, *Świat językowy Władysława Orkana. Słowa i stereotypy*, Kraków.
- Lasota-Moskalewska A., 2005, *Zwierzęta udomowione w dziejach ludzkości*, Warszawa.
- Mały słownik zaginionej polszczyzny*, 2003, F. Wysocka (red.), E. Deptuchowa, M. Frodyma, L. Szlachowska-Winiarzowa, F. Wysocka (oprac.), Kraków.
- Mosiołek K., 1992, *Stereotypy psa zawarte w języku polskim*, „Poradnik Językowy”, z. IV, s. 301–304.

---

pies, który wraca do wymiotów swoich, tak głupi, który powtarza głupstwa swoje”. Psami nazwano przywódców zaniedbujących swój naród, jednocześnie nadając im cechę żarłoczności i nienasyconości (Iz 56, 10.11). Walka Dawida z Goliatem pokazuje, że nazwanie kogoś psem jest w Biblii traktowane jak obelga: „Czyż jestem psem, że przychodzisz do mnie z kijem” (I Sm 17, 43), a przepowiednia, iż kogoś będą żarły psy, pełni funkcję klątwy w Pierwszej Księdze Królewskiej (I Krl 14, 11; 16, 4; 21, 23, 24). Nowy Testament mówi, że nie należy dawać psom tego, co święte (Mt 7, 6), psami nazywa Paweł judaizujących chrześcijan, z zaleceniem, by się ich strzec, a Apokalipsa wymienia psy obok czarowników, bezwstydných, mężobójców, bałwochwalców i kłamców. Sporadycznie w Biblii pies pojawia się w pozytywnym (a i to niezbyt jednoznacznie) świetle – jako towarzysz podróży w Księdze Tobiasza (*Atlas zwierząt biblijnych*, 2007: 36–37, za autorami tej pozycji przytaczam wszystkie powyższe cytaty biblijne). W czasach późniejszych chrześcijaństwo łagodzi, a nawet niekiedy odwraca negatywny obraz psa, np. założony w XIII w. przez św. Dominika Zakon kaznodziejski, dominikanie, zwani byli Domini Canes – Psy Pańskie, gdyż strzegli prawdziwej wiary, zatem w znaczeniu pozytywnym (Kobieliński 2002: 259, tam też więcej o zróżnicowanym postrzeganiu psa w starożytności i wiekach średnich). Wydaje się, że znacznie przeważający, mocno zaakcentowany i utrwalony w kulturze chrześcijańskiej negatywny aspekt biblijnego wizerunku psa miał najsilniejszy wpływ na obraz tego zwierzęcia przyjęty potocznie przez społeczności kręgu kultury chrześcijańskiej i znajdujący poświadczenie w ich językach. Nieliczne pozytywne przedstawienia psa zawarte w Biblii nie zdołały go złagodzić.

- Mosiołek-Kłosińska K., 1995, *Motywacja związków frazeologicznych zawierających wyrazy pies i kot*, Etnolingwistyka 7, s. 21–31.
- Nowakowska A., 2003, *Człowiek jak zwierzę. Sfrazeologizowane porównania doczasownikowe na podstawie Słownika frazeologicznego języka polskiego*, [w:] A. Dąbrowska (red.), Język a Kultura, t. 15, s. 97–102.
- Peisert M., 2003, *Sus domesticus – zwierzę, którego nazwy używać nie wypada*, [w:] A. Dąbrowska (red.), Język a Kultura, t. 15, s. 149–155.

Skróty źródeł

- Dom-Sz – Szymczak M., 1962, 1967, *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łączyckim*, t. I–II, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- DSCh-H – Hruška J.F., 1907, *Dialektický slovník chodský*, Praga.
- Fren-H – Horečka F., 1941, *Nářečí na Frenštátsku*, Frenštát.
- FSkor – Skorupka S., 1993, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa, wyd. 7.
- Gem-O – Orlovský J., 1982, *Gemerský nářečový slovník*, Rimavska Sobota.
- HSJ – Matján M., Blánár V., Kotulič I., Peciar Š. (red.), 1991–2008, *Historický slovník slovenského jazyka*, Bratislava.
- Jakgł. – Jakubaš F., 1954, *Hornjoserbsko-němski słownik*, Budyšin/Bautzen.
- Jungč – Jungmann J., 1834–1839, *Slovník česko-německý*, t. I–V, Praha.
- Karl-S – Svěrák F., 1957, *Karlovičské nářečí*, Praha.
- Kasz-S – Sychta B., 1967–1976, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I–VII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- KielŁ-D – Dejna K., 1974–1985, *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego*, t. I–IV, Łódź.
- Koc-S – Sychta B., 1980–1985, *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*, t. I–III, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Kraj-B – Brzeziński W., 1982–1992, *Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Żłotowskiem*, t. I–III, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Kral – Kral J., 1986, *Serbsko-němsky slovník hornjołužiskeje serbskeje řeče*, Bauzen.
- L – Linde S.B., 1854–60, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Lwów.
- Laš-S – Sochová Z., 2001, *Lašská slovní zásoba*, Praha.
- Mssimp – *Miejski słownik slangu i mowy potocznej*, <http://www.miejski.pl/def-7009>.
- Oldrp – Olesch R., 1984, *Thesaurus Linguae Dravaenopolabicae*, Köln, Wien.
- PW-L – Lorentz F., 1958–1975, *Pomoranisches Wörterbuch*, t. I–IV, Berlin.
- Přirč – *Příruční slovník jazyka českého*, 1935–1957, t. I–VIII, Praha.
- SXVI – Mayenowa M.R. (red.), 1966–2004, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I–XXXII, Wrocław.
- Sčfai – Čermák F., Hronek J., Machač J. (red.), 1983, *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*, Praha.
- SGPKarł – Karłowicz J., 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków
- SJPDor – Doroszewski W. (red.), 1958–1967, *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Warszawa.
- SJPSz – Szymczak M. (red.), 1978–1981, *Słownik języka polskiego*, t. I–III, Warszawa.
- SP-Ram – Ramułt S., 1993, *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, cz. II, Kraków.

- SSJ – Peciar Š. (red.), 1959–1965, *Slovník slovenského jazyka*, t. I–V, Bratislava.
- SSN – Ripka I., 1994–2006, *Slovník slovenských nářečí*, t. I–II, Bratislava.
- Sstč – *Staročeski Slovník*, 1985, J. Petr (red.), z. 15, Praha.
- Sstp – Urbańczyk S. (red.), 1953–2002, *Słownik staropolski*, t. I–XI, Wrocław.
- Trof. – Trofimowicz K.K., 1974, *Hornjo-serbsko-ruski słownik*, Budyšin.
- WarXIX – Wiczkorkiewicz B., 1966, *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*, Warszawa.
- War-St – Steffen W., 1984, *Słownik warmiński*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Zeman – Zeman H., 1967, *Słownik górnoślązko-polski*, Warszawa.

Как вешаем собак на ... собаку – образ собаки в западнославянских языках и их диалектах

Резюме

Основной целью статьи является исследование признаков функционирования негативного образа собаки в западнославянском языковом и диалектном пространствах. Основа пейоративного стереотипа свои корни находит в таком изображении собаки, с которым повсеместно ассоциируются лишь порицательные черты, в том числе, склонность ко лжи, к аморальному поведению, напр. поль. *psu paść* [буквально: *пастти собак*] (PW-L, SP-Ram, SGPKarł), чешск. *se psy si tyka* (Přirč). Такие ассоциации присутствуют в польском, чешском и словацком языках, хотя и с различной степенью распространения. Исследуемые стереотипные образы собаки, нераздельно связанные с нравственной системой общества, своё отражение находят в языковом материале западных славян уже в средневековое время, а некоторая часть этих изображений сохранилась в языках по сей день.